

Петро СІКОРСЬКИЙ

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»,
почесний академік НАПН України

Ключові слова: учитель, заклад педагогічної вищої освіти, освіта, школа, концепція.

Ефективне реформування освіти неможливе без відповідних змін у підготовці педагогічних і науково-педагогічних працівників. За останні півстоліття неодноразово проводилися реформи в освіті. Проте жодного разу не було навіть намагання щось змінити в системі підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників.

У концепції «Нова українська школа» поставлено цілу низку вимог до підготовки нового вчителя. Він, з одного боку, мав би добре володіти навчальним матеріалом зі свого предмету і пов'язаних з ним, методикою його викладання, новими технологіями навчання, забезпечувати реалізацію особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного та диференційованого підходів. Учитель нової української школи мав би стати ліде-

УДК 37.013:378.016

DOI 10.31392/NPU-VOU.2021.1(80).10

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

© Сікорський П., 2021

ром, який не лише любить свій предмет, фахово його викладає, а й любить дітей, враховує їхні індивідуальні особливості, всю увагу зосереджує на інтелектуальному та фізичному розвитку учнів і, сповідуючи основні вимоги педагогіки партнерства, забезпечує високий рівень якості освітньої діяльності і освіти загалом.

Очевидно, що такого вчителя можуть підготувати в класичних та педагогічних університетах і коледжах фахові науково-педагогічні працівники, які не лише добре володіють навчальним матеріалом зі свого предмета, а й мають високу психолого-педагогічну підготовку, демонструють високу педагогічну майстерність, дають майбутнім педагогам зразки якісної освітньої діяльності.

У статті розглядаються основні напрями вдосконалення підготовки науково-педагогічних працівників. Зокрема, пропонуються такі алгоритми їх підготовки: «успішне закінчення магістратури – робота в школі (3–5 років) – аспірантура із захистом дисертації – викладач» або «успішне закінчення магістратури – аспірантура із захистом дисертації – робота в школі (3–5 років) – викладач».

Постановка проблеми та її актуальність. У концепції «Нова українська школа» багато уваги приділяється ролі вчителя у реформуванні шкільництва: «Учитель повинен не просто провести урок – 45 хвилин, а реалізувати його разом з учнями» [3]. Зреалізувати урок разом з учнями, що для цього потрібно і якою має бути підготовка вчителя? Чи може відбутися нова українська школа без нового вчителя? Якими засобами і мотиваційними механізмами можна спонукати нині кращих випускників шкіл вступати до педагогічних закладів освіти? Які основні напрями вдосконалення підготовки нового учителя? Ці та інші питання актуалізуються в умовах реформування середньої освіти.

У концепції справедливо зазначається, що «українська школа буде успішна, якщо до неї прийде успішний учитель. Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя» [3]. Добре було б випереджувально вносити необхідні зміни до підготовки педагогічних працівників. Добре, що перепідготовка нинішніх учителів проводиться вчасно, однак і її можна суттєво вдосконалити. Учителі початкових класів після курсової перепідготовки не завжди можуть сказати, що нового потрібно запровадити у навчання учнів. На якому компоненті необхідно зосередити основну увагу: освітньому чи розвивальному? Як диференціювати освітній процес, щоби всі учні розвивалися і навчалися в їхньому генетичному полі?

Наш багаторічний педагогічний досвід дозволяє стверджувати, що в гетерогенному класі, у якому між найслабшим і найсильнішим учнем інтелектуальна прірва, важко, а то й неможливо знайти таку навчальну технологію, яка би спонукала всіх учнів активно працювати. Лише інтелектуальна диференціація навчання може певною мірою розв'язати це завдання. Яскравим прикладом як диференціювати освітній процес може служити освітня система Великої Британії, у якій кожний учень навчається в різних типологічних групах, залежно від успіхів з того чи іншого навчального предмета. Причому групи динамічні: за результатами навчання учень переходить з однієї групи до іншої, не чекаю-

чи закінчення навчального року. Тільки навчальні досягнення учня, ніякий соціальний статус батьків не впливає на його оцінки. Це як, наприклад, у футболі. Чи може президент, прем'єр-міністр чи народний депутат влаштувати свого сина нападником чи захисником у футбольний клуб «Динамо» (Київ)? А от свою дитину влаштувати в так звану елітну школу – може. Якщо такий спортивний принцип запровадити в усіх управлінських сферах – країна економічно і духовно процвітатиме, оновлюватиметься школа й освітня система загалом.

Мета та завдання дослідження полягають у розробці рекомендацій щодо удосконалення підготовки педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вдосконалення підготовки вчителів досліджуються багатьма українськими вченими. Значна увага прикута до підготовки вчителів у розвинених країнах Європи. В. Андрущенко зазначає, що «до основних моделей педагогічної підготовки в країнах Європейського Союзу дослідники відносять паралельну модель, інтегровану та послідовну. Паралельна модель будується за принципом паралельного вивчення всіх складових навчальної програми впродовж усього терміну підготовки вчителя. Відповідно до інтегрованої моделі вивчення складових навчальної програми відбувається у взаємозв'язку з певними темами та завдяки інтеграції теорії з практикою. Послідовна модель передбачає вивчення загальних і спеціальних дисциплін на першому етапі навчання, а вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу й навчальну практику – на другому, завершальному етапі» [1, с. 7].

Питання філософії сучасної освіти розкрито в працях В. Кременя, В. Андрущенка, Ю. Сауха, В. Огнев'юка та ін.

Питанням розвитку особистості педагога, інноваційних підходів і принципів освіти дорослих присвячено дослідження С. Гончаренка, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, А. Кузьмінського, Л. Лук'янової, Н. Волкової та ін.

Педагогічні засади організації освітнього процесу у вищій школі досліджували

А. Алексюк, М. Євтух, В. Кушнір, П. Сікорський та ін.

Виклад основного матеріалу. «Учитель має бути твоїм другом. Це аксіома. Як дитина може бути на уроці, сприймати певну інформацію, якщо вона вчиться у людини, яку боїться?» [3]. Учень не повинен боятися вчителя, а поважати його, зрештою, як і навпаки. Психолого-педагогічною наукою доведено, що навчальний матеріал краще сприймається і засвоюється, якщо в класі довірливі і добрі взаємини між учнями і вчителем, якщо вчитель не кричить, не лякає учнів (батьками, директором). Але ж це залежить не лише від учителя, а й від учнів. Як учити дітей, які не сприймають навчального матеріалу або не хочуть учитися, ще гірше, коли не хочуть і не можуть учитися. Чимало з них порушують дисципліну і добре слово вчителя для них нічого не значить. На жаль, кількість таких учнів з року в рік не зменшується. І причини такого стану загальновідомі: алкоголь і наркотики, надмірна хімізація сільського господарства, чорнобильське лихо тощо.

В. Сухомлинський зазначав: «І якщо дитина стала важкою, якщо все, що посилає не іншим людям, їй непосильне, то це означає, що в дитинстві вона не дістала для свого розвитку від людей, які її оточують, того, що повинна була дістати» [4, с. 515]. Тому, якщо школа хоче успішно розв'язувати проблему важких дітей, їй потрібно віднайти способи як керувати розвитком дитини (фізичним і розумовим) з часу її народження. А це і організація школи молодої матері, і тісна взаємодія з дошкільними закладами тощо. В. Сухомлинський наголошував: «Важкою дитина стає саме в цьому віці – від року до семи-восьми років. І якщо вихователь не побачив, не зрозумів цього, не усвідомив причин, джерел відхилення від нормального розумового розвитку, труднощі дальшого розумового розвитку дитини дедалі більше посилюються» [4, с. 515].

Чи допоможуть створити нове освітнє середовище інформаційно-комунікаційні технології, про що декларується в концепції. На нашу думку, ні. Нині мультимедійна техніка приносить у школі більше негативу, аніж позитиву. Недарма в багатьох шко-

лах забороняють учням носити до школи смартфони.

Розвиток комп'ютерної техніки випереджає ріст свідомості юних. Для них Інтернет – це і статична поза, і небажання самостійно підготувати реферат, опрацювавши кілька джерел, і безперервні ігри, і пошук забавних історій та заборонених тем тощо. Як зробити так, щоб комп'ютер, смартфон стали надійними засобами посилення навчання учнів, а не відволікали їх від серйозної розумової праці, щоб учні не сиділи по півдня за комп'ютером, а поєднували самостійну навчальну працю з перебуванням на свіжому повітрі (ігри, прогулянки, спостереження за природою тощо)? Ось скільки нелегких педагогічних проблем потрібно розв'язувати новому вчителю, щоб мультимедійна техніка і комп'ютерні технології стали надійними помічниками у навчанні учнів, а не однією з перешкод у навчанні.

«Школа українська буде успішна, якщо в неї прийде успішний учитель. Він – успішний вчитель та фахівець – вирішить дуже багато питань щодо якості викладання, обсягу домашніх завдань, комунікації з дітьми та адміністрацією школи. До дітей має прийти людина-лідер, яка може вести за собою, яка любить свій предмет, яка його фахово викладає», – зазначається в концепції «Нова українська школа» [3].

Щоб виконати поставлене багатогранне концептуальне завдання, потрібно:

а) створити нову систему відбору добре підготовлених випускників середніх навчальних закладів до навчання у педагогічних коледжах та університетах;

б) внести суттєві зміни в підготовку вчителя середньої школи в педагогічних вищих навчальних закладах;

в) вибудувати ефективну систему професійного зростання вчителя після закінчення педагогічного коледжу або університету.

Щоб створити нову систему відбору кращих випускників шкіл до навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, потрібно:

- у 9–11 класах на годинах класного керівника знайомити учнів із професіограмами майбутніх учителів і за їх результатами

сформувати групи учнів – майбутніх педагогів;

- організувати для цих учнів гуртки: «Основи педагогічної професії», «Креативні ознаки уроку» та ін.;

- організувати для учнів педагогічну практику: пробні уроки, підготовка виховних дійств, аніматорів для літніх таборів відпочинку учнів тощо.

Звісно, що без гідної заробітної плати учителям важко буде лише за допомогою педагогічних засобів спрямувати кращих випускників шкіл у педагогічні ЗВО. Однак у концепції є обнадійливі слова: «Велика увага буде приділятися матеріальному стимулюванню», а також «реформою передбачено низку стимулів для особистого і професійного зростання, щоб залучити до професії найкращих» [3].

Серед матеріальних стимулів не лише зарплата, а й можливість збільшувати її за допомогою атестації (чергової і позачергової), а також добровільної сертифікації.

Крім матеріальних стимулів, пропонується «надати учителю академічну свободу, він зможе готувати власні авторські навчальні програми, обирати підручники, методи, стратегії, способи і засоби навчання, активно виражати власну фахову думку. Держава гарантуватиме йому свободу від втручання у професійну діяльність» [3].

На жаль, нині учителів опосередковано змушують прикладати максимальні зусилля, наприклад, щоб випускники якнайкраще склали зовнішнє незалежне тестування. Для цього результати ЗНО аналізуються на районних та обласних освітянських конференціях, визначаються рейтинги шкіл, районів, областей тощо.

Чиновникам з освіти байдуже, що більшість випускників шкіл практично на відвідують навчальні заняття (працюють з репетиторами), тобто їхня освіта не є повною середньою. Зрозуміло, що вихід з цієї ситуації не слід шукати у відміні зовнішнього незалежного тестування. Його потрібно вдосконалюючи утверджувати.

Для того щоб розв'язати суперечність між зовнішнім незалежним оцінюванням і реальним освітнім процесом у старшій школі, потрібно:

- розмежувати ЗНО, яке виконує функції державної атестації, і ЗНО, яке забезпечує вступ випускників шкіл до ЗВО; першу частину проводити в червні, а другу – у липні; або проводити державну атестацію у формі ЗНО з усіх основних навчальних предметів (українська мова і література, іноземна мова, історія України, математика, фізика, хімія, біологія, інформатика); або за умови, що профільне навчання складатиметься з двох частин: інваріантної (українська мова і література, історія України, іноземна мова, інформатика) і варіативної (залежно від назви профілю, наприклад, для фізико-математичного профілю – це математика і фізика), тоді державна атестація у формі ЗНО проводитиметься з меншої кількості предметів (наприклад, якщо це біолого-хімічний профіль – українська мова і література, історія України, інформатика, іноземна мова, хімія, біологія). На нашу думку, третій підхід найкращий;

- підготувати навчальні посібники, в яких сконцентрувати усі запитання, завдання, задачі тощо, подібні до яких будуть використані в тестах ЗНО (це, з одного боку, забезпечить високу валідність тестів, а з іншого – дозволить учням шкіл самостійно (без репетиторів) готуватися до ЗНО, інтенсивно навчаючись в кожному класі. В результаті знання випускників шкіл будуть міцними і системними, що уможливить кращим випускникам не лише вступати до ЗВО, а й успішно в них навчатися. Лише системним і систематичним навчанням з постійним повторенням навчального матеріалу можна досягати освітніх вершин. В інших випадках випускник буде «як фарширована риба, розумієте? Ніби риба, але не плаває» [3];

- перед тим, як пропонувати випускникам шкіл тести ЗНО, проводити випереджувальні дослідження тестів на валідність та надійність.

«Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя», – зазначається в концепції [3].

Яких змін, на наш погляд, мав би зазнати процес підготовки вчителів? Він починається з підготовки науково-педагогічних

працівників для ЗВО. Якщо викладач педагогічного ЗВО «не нюхав пороху» в школі, важко надіятися, що він на своїх заняттях демонструватиме особистісно орієнтований чи компетентнісний підходи. Щоб він набув цих педагогічних якостей, потрібен час. Однак викладач змушений з перших днів своєї праці демонструвати майбутнім педагогам зразки майстерного навчання. Тому потрібно змінити алгоритм підготовки викладачів. Нині він виглядає так: «успішне закінчення магістратури – викладач – здобувач або аспірантура» або «успішне закінчення магістратури – аспірантура – викладач». Більш ефективними будуть такі алгоритми: «успішне закінчення магістратури – робота в школі (3–5 років) – аспірантура із захистом дисертації – викладач» або «успішне закінчення магістратури – аспірантура із захистом дисертації – робота в школі (3–5 років) – викладач ЗВО».

По-друге, у педагогічних ЗВО під час підготовки майбутніх учителів потрібно використовувати не лише лекції, практичні (семінарські) заняття тощо, а й урок як основну форму навчання в школі, особливо під час проведення практичних і семінарських занять зі студентами, модульні технології навчання, ефективні прийоми і методи навчання тощо.

Кожен, хто навчався у педагогічних ЗВО, може згадати малоефективні семінари (староста роздавав за чергою питання для підготовки, на семінарі зачитувалися підготовлені повідомлення, інші студенти займалися хто чим) або практичні заняття, на яких біля дошки задачі розв'язували кращі студенти, а інші механічно списували. Звісно, що, прийшовши до школи, такі випускники наслідують своїх викладачів. І звідки візьметься новий учитель, «який може стати агентом змін» [3].

По-третє, необхідно запрошувати до викладання у педагогічних ЗВО досвідчених учителів, які досягли вершин педагогічної майстерності, є авторами навчальних посібників і підручників, діляться своїм досвідом у педагогічній пресі, випромінюють нові педагогічні ідеї.

По-четверте, науково-педагогічні працівники мали би готувати різні навчально-методичні матеріали для шкіл (методичні рекомендації, посібники, підручники).

По-п'яте, педагогічні ЗВО повинні бути більш мобільними, швидко реагувати на демографічну ситуацію, соціально-економічний стан. Скажімо, реформи в освіті передбачають зменшення кількості предметів у навчальному плані за рахунок інтеграції споріднених, а отже, потрібно випереджувально готувати відповідних учителів. Крім того, збільшення кількості малокомплектних шкіл вимагає готувати вчителів, які зможуть викладати три і більше предметів. Водночас у педагогічному ЗВО доцільно виявляти і розвивати інші природні здібності студентів і разом з основним дипломом, наприклад, учителя математики видавати сертифікати, які дозволять їм вести гуртки (хореографії, в'язання, спортивних танців тощо).

«Якщо ви хочете, щоб у школі панувала атмосфера багатого, багатогранного духовного життя, щоб кожен учитель був вихователем, заходьте, відкривайте в учителів їхні захоплення, нахили: інтелектуальні, трудові, естетичні, творчі інтереси, створюйте матеріальні умови для діяльності багатьох колективів», – зазначав В. Сухомлинський [2, с. 438].

Звичайно, найкраще, якщо ця робота буде проведена зі студентами ще за студентською лавою. Виявивши їхні захоплення і нахили, і розвинувши їх, сформувавши відповідні навички, можна суттєво полегшити майбутньому педагогові його працевлаштування і педагогічні успіхи.

По-шосте, педагогічні університети мають мати свої експериментальні майданчики в школах, де їхні науково-педагогічні працівники могли б проводити експериментальні педагогічні дослідження, експериментально перевіряти нові методики і технології, навчальні посібники і підручники, а також проводити різні види педагогічних практик зі студентами.

По-сьоме, на нашу думку, потрібно поглибити і розширити базу педагогічних практик. На жаль, нині практична підго-

товка вчителів зведена нанівець. Більшість студентів, які приїжджають до школи на педпрактику, важко заставити відвідувати уроки, проводити їх. Керівники практик не керують педпрактикою закріплених за ними студентів і завжди для цього є виправдання: важкий економічний стан у державі, війна тощо.

На нашу думку, потрібно запроваджувати річну переддипломну педагогічну практику: державні іспити – річна педагогічна практика – диплом учителя середньої школи.

У концепції йдеться мова «про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини» [3].

Нагадаємо сутність кожного із зазначених термінів. **Коуч** (від франц. «Coche», нім. «Kotsche» – карета) – це той наставник, який допомагає (консультує) студентові скласти екзамен («перевезти» студента через іспит). Так у 1830 р. цей термін використовували в Оксфордському університеті. А з 1861 р. цей термін використовувався в значенні «тренер», інструктор (спортивний).

Отже, у нашій освіті **коуч** – це наставник (консультант, інструктор, помічник учителя), який сприяє (допомагає) учневі успішно навчатися, досягати поставлених перед собою реальних освітніх цілей.

Коуч – це не репетитор, він не пропонує учневі готових розв'язків тих чи інших проблем, а скеровує його на самостійний вибір необхідних дій для вирішення проблеми і отримання бажаного результату. В коуча з учнем партнерські взаємини, він підтримує учня, мотивує, надихає його. Коуч працює з групою учнів (студентів).

Тьютор (від лат. tutorem – наставник, опікун) – це педагог, який допомагає учням (студентам) підібрати індивідуальну освітню програму і супроводжує освітній процес учнів (студентів) за цією програмою в школі (ЗВО).

Фасилітатор (від лат. fasilis, англ. Facilitator – зручний) – це педагог, який забезпечує успіх під час спілкування (дискусії) груп учнів (студентів).

Фасилітатор допомагає групам усвідомити мету дискусії, підтримує позитивний тонус під час спілкування, при цьому він займає нейтральну позицію стосовно протилежних сторін, не захищає жодну з них.

Модератор – це наставник, професійний ведучий виконує роль лідера класу (групи) з метою досягнення класом (групою) найкращих результатів, вироблення оптимальних рішень, мотивування учнів (студентів) на їх втілення, а також слідкує за виконанням учнями (студентами) встановлених правил і норм.

Звісно, що майбутніх учителів потрібно готувати до того, щоб виконувати функції коуча, тьютора, фасилітатора та модератора.

Закінчивши педагогічний заклад вищої освіти, випускник отримує лише основу для своєї майбутньої педагогічної діяльності. У школі проходить його становлення, професійний розвиток як педагога, майстра своєї справи. Йому допомагають у цьому педагог-наставник, закріплений за ним директор і заступники директора, а також діяльність методичних об'єднань. Це за умови, що педагогічний колектив і його керівники займаються науково-методичною роботою, досліджують складні педагогічні явища і процеси, узагальнюють одержані емпіричні матеріали, роблять теоретичні висновки.

В. Сухомлинський зазначав: «Духовне багатство педагогічного колективу – це постійний взаємообмін цінностями. Життя буває в колективі лише тоді, коли кожний щось віддає товаришам. Без цієї духовної віддачі життя перетворюється у виконання повинності» [2, с. 477].

Спрямувати колектив на взаємообмін загальнолюдськими і педагогічними цінностями зобов'язаний керівник навчального закладу. Потрібна відповідна настанова від керівника, а також значні зусилля, щоб виплекати ядро педагогів, яке спрямовуватиме вчителів на творче переосмислення проведеного уроку, пошук нових прийомів, методів і форм роботи, використання ефективних навчальних технологій тощо. У такому педагогічному колективі молодий учитель швидко «ставатиме на ноги», від-

відуючи уроки у досвідчених колег, вслухуючись у кожне слово директора чи заступника директора під час аналізу відвіданого уроку.

«Відкрити перед учителем можливість для творчого дослідження в процесі повсякденної роботи – одне з завдань керівництва школи», – зазначав В. Сухомлинський [2, с. 473].

Кожна школа працює над дослідженням психолого-педагогічної теми. На жаль, більшість педагогічних колективів лише вивіщують обрану тему на видному місці в учительській. На цьому дослідження закінчується.

З цього приводу В. Сухомлинський зазначав: «Якщо ви хочете, щоб педагогічна робота приносила вчителю радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворилося в нудну, одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежину дослідження... Стає майстром педагогічної праці звичайно той, хто відчув себе дослідником» [2, с. 471]. Тому обирайте тему для дослідження, яка допоможе вам вирішувати виявлені суперечності в освітньому процесі. Опрацюйте відповідну літературу, запроваджуйте в освітній процес педагогічні інновації, експериментуйте, узагальнюйте одержані емпіричні результати, оформляйте їх у формі реферату, а згодом – наукової статті. На жаль, не всі нинішні вчителі вміють підготувати реферат на задану педагогічну тему і це також суттєвий недолік у підготовці вчителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Ефективність європейського вчителя (проблема впровадження «Педагогічної конституції Європи») // Вища освіта України. 2020. № 3. С. 5–18.
2. Закон України «Про освіту». URL: zakon3.rada.gov.ua > show
3. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Т. 4. Київ: Радянська школа, 1977. 638 с.

Добре, що за концепцію «учитель отримає право вибору місця і способу підвищення кваліфікації» [3]. Нині вже чимало університетів мають ліцензії на підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Створюється конкурентне середовище, яке спонукатиме Інститути післядипломної освіти підвищувати науково-педагогічний рівень навчальних занять, позбутися формалізму у своїй роботі.

Висновки. У період реформування шкільництва зростає роль учителя як агента змін. З одного боку, потрібно перепідготувати нинішніх учителів, а також випереджувально суттєво видозмінити та удосконалити відбір та підготовку молодих учителів. Нині педагогічні коледжі та університети не можуть забезпечити ліцензованих обсягів набору абітурієнтів, особливо на природничо-математичні спеціальності. МОН України мовчить, тобто вважає, що такої проблеми не існує. Педагогічні заклади вищої освіти не можуть самотужки її вирішити. Потрібно на державному рівні зробити кардинальні кроки: зменшити кількість закладів вищої освіти, взявши за основу європейські нормативи (один університет на один млн населення); суттєво поліпшити матеріальне стимулювання і студентів педагогічних закладів вищої освіти, і вчителів; затвердити дієву державну програму «Учитель»; суттєво удосконалити підготовку вчителів у педагогічних коледжах та університетах; оптимізувати мережу шкіл тощо. В іншому разі не за горами той час, коли в школах нікому буде навчати учнів.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2020). Efektyvnist' yevropeyskoho vchytelya (problema vprovadzhennya «Pedagogichnoyi konstytutsiyi Yevropy») [The effectiveness of the European teacher (the problem of implementing the "Pedagogical Europe constitution")]. Vyscha osvita Ukrayiny [Higher School of Ukraine], no. 3, pp. 5–18 (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On Education". URL: zakon3.rada.gov.ua > show (in Ukrainian).
3. The concept of "New Ukrainian School". URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (in Ukrainian).
4. Sukhomlinsky, V. O. (1977). Vybrani tvory: u 5 t. T. 4. [Selected works in five volumes. Vol. 4]. Kyiv: Radyanska shkola, 638 p. (in Ukrainian).